

UOT 159.9.

Rəna Nurəddin qızı Qasımova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi psixologiya kafedrasının baş müəllimi
<https://orcid.org/0009-0005-2097-3787>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).245-248](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).245-248)

YENİYETMƏLİK DÖVRÜNDƏ ŞƏXSİ HƏYATDAN İMTINAYA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Рена Нураддин гызы Гасимова
старший преподаватель кафедры общей психологии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ОТКАЗ ОТ ЖИЗНИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Rena Nuraddin Khasumova
senior lecturer of department of General psychology at
Azerbaijan State Pedagogical University

FACTORS AFFECTING ABANDONMENT OF LIFE IN ADOLESCENCE

Xülasə. Bu məqalə yeniyyətmələrin intiharına ailə və sosial mühitin təsirindən bəhs edir. Digər tərəfdən, intihar meyllərinin qarşısının alınmasında ailə və sosial mühitin rolu müzakirə olunur.

Açar sözlər: intihar, yeniyyətmə intiharı, səbəblər, intiharlarda ailənin təsiri, intiharlarda sosial mühitin təsiri, psixologiya

Резюме. В данной статье основное внимание уделяется влиянию семьи и социального окружения на подростковые суициды. С другой стороны, аргументируется роль семьи и социального окружения в предотвращении склонности к суициду.

Ключевые слова: суицид, подростковые суициды, причины, влияние семьи на суициды, влияние социальной среды на суициды, психология

Summary. This study focuses on the effect of family and social environment to adolescent suicides. On the other hand the role of family and social environment in prevention of being disposed to commit suicide is argued as well.

Key words: suicide, adolescent suicides, reasons, the effect of family on suicides, the effect of social environment on suicides, psychology

Yeniyyətlik illəri stresli dövrdür. Onlar böyük dəyişikliklərlə doludur. Bunlara bədən dəyişiklikləri, düşüncələrdəki dəyişikliklər və hisslərdəki dəyişikliklər daxildir. Güclü stress, çətinlik, qorxu və şübhə hissi yeniyyətmənin problem həll etməsinə və qərar qəbul etməsinə təsir göstərə bilər. O, həmçinin uğur qazanmaq üçün təzyiq hiss edə bilər. Bəzi yeniyyətmələrdə baş verən inkişaf dəyişiklikləri digər hadisələrlə birləşdirildikdə çox narahatlıq yarada bilər, məsələn:

• Ailələrindəki dəyişikliklər, məsələn, boşanma və ya yeni bir şəhərə köçmə

- Dostları ilə münasibəti
- Məktəbdə yaranan problemlər
- Digər itkilər

Yeniyyətmələrdə intihar və ya intihara cəhdədən əvvəl ortaya çıxan əsas davranışlar; qəzəb, tənhalıq və ya gələcəklə bağlı narahatlıq hissi ola bilər. İntihara meyilli olan yeniyyətmə daha çox; depressiya, ümitsizlik, dəyərsizlik və ölüm haqqında yanlış məlumat kimi müəyyən əlamətləri sərgiləyə bilərlər. Çox vaxt depressiya və intihar düşüncələri arasında üst-üstə düşür. Zahirən aydın olmasa da, intihara əl atmaq,

ümumiyyətlə, uzun müddət davam edən depressiyanın nəticəsidir. Yeniyetmələr intihar etmək qərarına gəlməzdən əvvəl ətrafdakıları şifahi və ya hər hansı bir şəkildə xəbərdarlıq edə bilirlər. Bu, sadəcə danışmaq, intihar jestləri, təhdidlər və intihara cəhd kimi intihar riski yüksək olan əlamətlər ola bilər. Həddindən artıq emosionallıq, psixoloji və fiziki patoloji, inkişaf çətinlikləri kimi amillər-bəzi uşaqları bu amillərə malik olmayan uşaqlara nisbətən daha çox intihar riski altında qoya bilər.

Yeniyetmə intiharlarının səbəbləri araşdırıldıqda; depressiya, maddə istifadəsi və ünsiyyət pozğunluqları kimi psixopatoloji amillər, ailədə intihara meyillik halları, psixi pozğunluqlar, disfunksiyalı valideyn münasibətləri kimi ailə amilləri, serotonin ifrazında azalma kimi bioloji amillər; arzuolunmaz hamiləlik, məktəbdə müvəffəqiyyətinin aşağı olması, dostlarla münasibət və bitmiş sevgi münasibəti kimi situasiyalı risk amilləri rol oynayır.

Yeniyetmələr arasında intihara cəhd və tamamlanmış intiharların çox yüksək göstəriciləri və yeniyetmə intiharları ilə bağlı bir çox dəyişənlərin müəyyən edilməsi profilaktika proqramlarının hazırlanmasını zəruri etmişdir. Odur ki, bu məqaləmizdə həmin mövzuya geniş yer vermişik. Yeniyetmənin intihar riski yaşa, cinsinə, mədəni və sosial təsirlərə görə dəyişir. Risk amilləri zamanla dəyişə bilər. Onları bu cür qruplaşdırmaq olar:

- ✓ Maddə istifadəsi də daxil olmaqla bir və ya daha çox psixi sağlamlıq problemi
- ✓ İmpulsiv davranışlar
- ✓ Arzuolunmaz hadisələr və ya son itkilər, məsələn, valideynin ölümü
- ✓ Ailə zorakılığı, o cümlədən fiziki, cinsi və ya şifahi və ya emosional zorakılıq
- ✓ Keçmişdə intihar cəhdi
- ✓ Evdə silahın olması
- ✓ Xəbərlərdə və ya bədii hekayələrdə, ailə və ya həmyaşıdları kimi başqalarının intihar davranışına məruz qalma

Bir çox araşdırmada; psixoloji və psixiatrik problemlə ailə mühitləri tez-tez intihara meyilli amillərdən biridir. Ailə mühitinin keyfiyyəti qəbul edilən ailə dəstəyi və birliyi baxımından konseptuallaşdırıla bilər. Ailə dəstəyi qeyri-adekvat, ailə bütövlüyü pozulmuş insanlarda intihar riskinin yüksək olduğunu söyləmək

mümkündür. Məktəb problemləri və stressə dözümlülük az olan mühitlər uşağı həddindən artıq risk altında qoya bilər. Bunlar; özünəinam, qururu incitmək, tək hiss etmək və ümitsizlik kimi mənfi emosiyaları qidalandırır. Beləliklə, uşaq intiharın qarşısını almaq üçün ən vacib emosional dəstəkdən məhrum olur. Fiziki və ya psixoloji xüsusiyyətlərindən və ya valideynlərinin mənfi davranışlarından təsirlənən uşaq intihara yönələ bilər.

Yeniyetmənin intihara meyilli olduğunu necə müəyyənləşdirmək olar? İntihar təhdidləri yardım çağırışıdır. Bu cür ifadələri, düşüncələri, davranışları və ya planları həmişə çox ciddi qəbul etmək lazımdır. İntihar haqqında fikirlərini ifadə edən hər bir yeniyetmə dərhal qiymətləndirilməlidir. Bu haqqda fikirlər irəli sürən yeniyetmə haqqında mütləq profesional dəstək alıb, psixoloqla görüşmək, məsləhətləşmək lazımdır.

İntihara cəhd edən hər bir yeniyetmənin həyatı üçün təhlükə yaradan biləcək sağlamlıq problemlərini müəyyənləşdirmək üçün əvvəlcə fiziki müayinədən keçməsi lazımdır. Bundan sonra o, stabil olana qədər psixoloji dəstək və müalicə almalıdır. Uşağın təhlükəsizliyinə əmin olmaq üçün tez-tez stasionar müəssisədə müayinə olunmalıdır. Yeniyetmə intiharı ilə bağlı əsas diqqət olunmalı məqamlar:

- İntihar düşüncəsi, yeniyetmənin ölmək istəməsi ilə bağlı düşüncələrə sahib olmasıdır.
- Stressli həyat hadisələri və psixioloji inkişaf dəyişiklikləri yeniyetmənin intihar haqqında düşünməsinə səbəb ola bilər.
- İntiharın bir çox xəbərdarlıq əlamətlərindən biri depressiya əlamətləridir.
- İntihar düşüncələrini ifadə edən hər bir yeniyetmə dərhal qiymətləndirilməli, psixoloji dəstək almalıdır.

Yeniyetmə intiharlarının qarşısının alınmasına yönəlmiş bir çox tədbirlər həyata keçirilir və bu tədbirlər üç sahəni əhatə edir: ailə, sosial mühit və sağlamlıq sistemi. Bununla belə, yeniyetmələr vaxtlarının üçdə birini məktəbdə keçirdikləri üçün məktəblərdə aparılan profilaktik tədbirlərə daha çox əhəmiyyət verilir.

Məktəblərdə aparılan ilkin profilaktikanın məqsədi şagirdlərin problemlərin öhdəsindən gəlmək bacarıqlarını formalaşdırmaq və təkmilləşdirmək, intiharın xəbərdar edici siqnalları və əlaqəli risk amilləri haqqında şagirdləri məlu-

matlandırmaq, şagirdlərin məktəb və dostları ilə əlaqələrini gücləndirməklə gələcəkdə intihar düşüncələrinin qarşısını almaqdan ibarətdir.

Son dövrlərdə artan intiharların qarşısını almaq üçün məktəb psixoloqlarının və digər əməkdaşların iş yükünə daxil edilən bacarıqların öyrədilməsi proqramları intihara meyilli şagirdlərə depressiya ilə mübarizə, qəzəbi idarə etmə, tənhalığın azaldılması, şəxsiyyətlərarası problemlərin həlli, kömək axtarmaq və kritik vəziyyətlərin öhdəsindən gəlmək bacarıqlarını öyrətmək və bu şagirdlərin şəxsi bacarıqlarını artırmaq məqsədi daşıyır.

Nəzərə alsaq ki, ailədə psixi pozğunluqlar və disfunksiyalı ailə funksiyaları (disfunksional ailə) intihar edən yeniyyətliklərin həyatında mühüm rol oynayır, bu vəziyyətdə olan ailələri müəyyən etmək və səmərəli müalicə proqramı yaratmaq lazımdır. Eynilə valideynlərin olmadığı, boşanmış ailələrdə və ya valideynlərin laqeyd qaldığı hallarda, icma əsaslı tərbiyə və dəstəkləyici rol modelləri yaratmaq vacibdir.

Ailənin funksional strukturu ilə bağlı bir çox araşdırmaların yeniyyətlik dövrünə yönəldiyi görülür. Araşdırmada bildirilir ki, yeniyyətlik intiharlarının səbəbi ailənin öz funksiyalarını lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilməməsidir. Yeniyyətliklərdə intihara səbəb kimi valideynlərin sərtliyi, valideyn-yeniyyətlik münasibətlərinin həddindən artıq məsafəli olması, səmimiyyətin itirilməsi, münaqişənin olması, səmərəli ünsiyyətin olmaması, ailə rollarının itirilməsi, qohumluq əlaqələrinin zəifləməsi kimi səbəblər müəyyən edilmişdir.

Valideynləri alkoqolik olan yeniyyətliklərin bundan mənfi təsirləndiyi və bu gənclərin müxtəlif uyğunlaşma problemləri və ünsiyyət pozğunluqları yaşadıkları müəyyən edilmişdir. Yeniyyətliklərin maddə istifadəsində valideynlərin təsirli olduğu və maddə asılılığı olan yeniyyətliklərin ailələrinin funksiyalarını lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilmədiyini müəyyən edilmişdir.

Dünya üzərində aparılan araşdırmalarda intihar hallarına ən çox 15-24 və 25-34 yaş qruplarında rast gəlinməsi diqqət çəkir və intihara səbəb olan səbəblər arasında ilk növbədə ailə nifaqları gəlir. Bundan əlavə, 15-24 yaş qrupunda olanlar arasında nifaqın səbəbləri daha çox ailə mühiti ilə bağlı olduğundan valideynlərlə gənc nəsillər arasında və ya ailənin digər

üzvləri arasında fikir ayrılığı və ya münaqişənin olduğunu söyləmək olar. Ailə üzvləri arasında münasibətlərdə fikir ayrılığı və ya münaqişə və s. Bu kimi səbəblər gərginləşdikdə, fiziki və ya psixoloji pozğunluqlara yol açır.

Yeniyyətliklərdə intihar və ya intihara cəhdədən əvvəl ortaya çıxan əsas emosiyalar bunlardır; qəzəb, təklilik və ya gələcəklə bağlı narahatlıq. Ümitsizlik hissi; bu, intihara cəhd etməyənlərdən fərqləndirilə bilən amildir. İntihara meyilli olan yeniyyətlik və gənclər daha çox; onlar depressiya, ümitsizlik, dəyərsizlik və ölüm haqqında yanlış məlumat kimi müəyyən xüsusiyyətlər nümayiş etdirə bilirlər. Çox vaxt depressiya və intihar düşüncələri arasında üst-üstə düşür. Zahirən aydın olmasa da, intihara əl atmaq ümumiyyətlə uzun müddət davam edən depressiyanın nəticəsidir. Yeniyyətlik və gənclər intihar etmək qərarına gəlməzdən əvvəl ətrafdakıları şifahi və ya hər hansı bir şəkildə xəbərdar edə bilirlər. Bu xəbərdarlıqlar; Bu, sadəcə danışmaq, intihar jestləri, təhdidlər və intihara cəhd kimi yüksək intihar riski yaradan əlamətlər ola bilər. Həddindən artıq emosionallıq, psixoloji və fiziki patoloji, inkişaf çətinlikləri kimi amillər bəzi uşaqları bu amillərə malik olmayan uşaqlara nisbətən daha çox intihar riski altında qoya bilər.

Nəticə. Əslində, yeniyyətliklərlə valideynlər arasında baş verənlər odur ki, onlar bir-birlərini heç vaxt başa düşə bilmirlər və onların fikir mübadiləsi və bu fikir mübadiləsi vasitəsilə problemlərin mümkün həlli cəhdləri faydasız olur. Bir sözlə, cəmiyyətlərin mədəni xüsusiyyətlərinin və inkişaf etdirdikləri sosiallaşma sistemlərinin intihar aktında son dərəcə təsirli rol oynadığını söyləmək olar. Beləliklə, bəzi ənənəvi dəyərlərin sosial və fərdi intihar riskini azaldacağını iddia etmək olar.

İntiharla bağlı ailələrin yeniyyətliklərlə münasibətlərində diqqət etməli olduğu məsələlər önəmlidir. Bəzi məsələlərdə yeniyyətlik uşaq ailələri ilə bölüşə bilmədiklərini dostları ilə bölüşə bilirlər. Burada ailə; uşaqlarının məktəbdə vəziyyətini və dostlarını onların dostları ilə münasibətini izləmək onlar üçün vacibdir. Valideynlərin yeniyyətliklərlə paylaşdığı, onlarla yaxşı ünsiyyət qurmağı, övladlarını tanımağı və onları dinləməyi öyrənmələri də vacibdir. Problemi olan ailələr günahkar axtarmaq əvəzinə;

problemi həll etmək üçün özlərini sorğulamalı və məsuliyyət daşımalıdır. Uşağın özünü ifadə etməsinə şərait yaratmaqla, ona səmimi və etibarlı hiss etdirməlidirlər. Yaşa uyğun müərciət və müərcərəd izahatlardan qaçınmaq kimi koqnitiv bacarıqlara vaxt ayırmaq mühüm amildir.

Problemin aktuallığı. Yeniyetmə şəxsiyyəti, yeniyetmələrdə baş verən psixoloji böhran problemi, onların intihara meyilliyi daim psixoloqların və əlaqəli sahələrin mütəxəssislərinin diqqətini çəkmiş və intihar problemi ilə bağlı bir sıra nəzəriyyələr irəli sürülmüş, araşdırmalar və tədqiqatlar aparılmışdır. Buna baxmayaraq, eyni zamanda psixoloji ədəbiyyatda və praktikada geniş araşdırılmasına baxmayaraq, yeniyetmə intiharlarına səbəb olacaq amillər ilə bağlı məsələləri nəzəri baxımdan kifayət qədər işlənməmişdir. Bu baxımdan yeniyetmə intiharları, yeniyetmə şəxsiyyətinin inkişafının yaş, cins və s.

xüsusiyyətləri ilə bağlı araşdırılması psixologiya elmi üçün çox aktual məsələlərdəndir. Xüsusilə yeniyetməlik yaş dövründə intihar hallarının qaçılmaz olduğunu nəzərə alaraq yeniyetmələrin psixoloji vəziyyətini araşdırmaq intiharların qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlər görmək çox vacib məsələlərdən biridir.

Problemin yeniliyi. Məqalədə yeniyetmə şəxsiyyətinin inkişafı, yeniyetmələrin intiharına ailə və sosial mühitin təsirindən bəhs edir. Digər tərəfdən, intihar meyillərinin qarşısının alınmasında ailə və sosial mühitin rolu, intiharın qarşısının alınması ilə bağlı fikirləri diqqət mərkəzinə çatdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə irəli sürülən fikirlər gənc tədqiqatçılar, ailələr, ümumtəhsil məktəblərində, ali təhsil, dərslər deyən müəllimlər və geniş ictimaiyyət üçün aktual və əhəmiyyətlidir. Həmçinin məqalədən mühazirə materiallarında istifadə etmək üçün uyğundur.

Ədəbiyyat:

1. Brook, J.S. ve Gordon, A.S. (1990), The Psychosocial Etiology of Adolescent Drug Use: A Family Interactional Approach, Genetic Social and General Psychology Monographs, May, Vol. 116.
2. Cotton, N.S. (1994), Discounting Adolescent Angst As Naturel Could Be Dangerous For Suicidal Tees, Brown University Child and Adolescent Behavior Letter, June, Vol. 10, 6.
3. Çuhadaroğlu, F. Ve Sonuvar, B. (1992), Adole-san İntiharları ve Kendilik İmgesi, 1992 Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Günleri Kongre Kitabı, İzmir: Saray Kitapevi,
4. Eskin, M., (2003), İntihar, Açıklama, Değerlendirme, Tedavi ve Önleme, Ankara: Çizgi Yayın-ı.
5. Finch, S.M. ve Poznanski, E.D., (1971), Adolescent Suicide, Springfield, Il: Charles C. Thomas.

E-mail: rnasimova@gmail.com
Redaksiyaya daxil olub: 22.04.2024